

Problemi sodobne družbe

Beno
Zupančič

Malo politike, malo kulture

Teh pet zapiskov je bilo pripravljenih za tekočo politično rabo. Kljub temu da so nedodelani ali nedorečeni in na zunaj nepovezani, utegnejo pripraviti koga izmed bralcev do razmišljanja ali celo do ugovorov — zato pač, ker govorijo o stvareh, ki so bile in so še zmeraj na dnevnem redu našega političnega in tudi kulturnega življenja.

Prvi zapisek je pripravljen za razpravo na sekciji, ki se pri Mestni konferenci SZDL ukvarja s Kulturno skupnostjo (napisan jeseni 1972). Drugi je za spoznanje skrajšan uvod v razpravo na partijskem aktivu kulturnih delavcev Ljubljane (napisan jan. 1973). Tretji je bil pripravljen za že omenjeno sekcijo (napisan maja 1973). Četrti je samo malo dodelan prispevek za posvet v Marksističnem centru pri CK Zveze komunistov Slovenije, in sicer v razpravi o tem, kako se lotiti zveznega raziskovalnega projekta o ideoloških tokovih v kulturnem življenju (maja 1973). Peti zapis je dopolnjena in obenem skrajšana (izpuščene so pripombe na predloge Izvršnega sveta) razprava na seji Gospodarskega zbora Skupščine SR Slovenije 13. junija t. l., ko je le-ta razpravljala o ocenah slovenskega Izvršnega sveta o gospodarskih gibanjih in o ocenah in predlogih Zveznega izvršnega sveta.

Bralcem se opravičujem zaradi nekaterih navedkov — v srbohrvaščini jih navajam samo zaradi natančnosti.

1. ZA CELOVITO KULTURNO POLITIKO LJUBLJANE

Tale zapis, ki se zavzema za celovito kulturno politiko Ljubljane, poskuša priti do celovitejši zamisli o njej na osnovi tistega, s čimer mesto že razpolaga. Iz njega bi lahko — po širši in temeljiti razpravi — nastal neke vrste družbeni dogovor o kulturni politiki v mestu. Sprejeli bi ga lahko vsi dejavniki v mestnih občinah in mestu samem: delovne organizacije, samoupravne skupnosti, zlasti Kulturna skupnost Ljubljane, skupščine, družbenopolitične in družbene organizacije itd., po enaki poti pa bi se tudi tekoče izpopolnjeval.

Poskus izhaja iz ocene* sedanje prakse in stanja, ki ga med drugim označujejo naslednja dejstva: pogosto opazna neenotnost in očitne vrzeli v kulturni politiki; dosedanja poskusi dokopati se do razvojnih potez kulturnih dejavnosti v okviru dolgoročnega razvoja mesta; začetek delovanja

* Za zdaj je še zelo približna in najbrž tudi površna, v poznejših razpravah bi se lahko temeljito obdelala.

Kulturne skupnosti Ljubljana, ki že zajema kulturne zavode in dejavnosti, med njimi tudi nekaj republiških kulturnih zavodov; in končno težnje, da se odpravijo hierarhije, ki nastajajo na osnovi razmejitev med družbeno-političnimi skupnostmi, ne pa dovolj na dejansko izraženih potrebah prebivalstva, na kar se da stvarnem in nepristranskem vrednotenju obstoječih kulturnih dejavnosti in dosežkov.

Vsako usmerjanje v oblikovanju kulturne politike v Ljubljani mora po eni plati računati s čedalje večjo, širšo, celovitejšo dejavnostjo Kulturne skupnosti Ljubljana, po drugi plati pa z dejstvom, da Kulturna skupnost ne more in nikoli ne bo mogla zajeti čisto vseh sestavin, ki so potrebne, da bi se nenehoma oblikovala in potrjevala celovita in kar se da enotna kulturna politika v mestu.

To gre poudariti iz preprostih razlogov: vsi dosedanji poskusi obravnave bližnje ali daljne prihodnosti kulturnih dejavnosti v Ljubljani so bolj ali manj omejeni na kulturne ustanove in organizacije, na njihove gnotne, organizacijske, kadrovske in druge probleme in predvsem na njihovo oceno razmer in potreb; uveljavljene ocene kulturnih potreb, na kateri naj temelji razvoj dejavnosti, očitno ne nastajajo dovolj »od spodaj«, iz globin socialne problematike, ampak v precejšnji meri v dejavnostih samih oziroma na osnovi prakse in izkušenj njihovih vodstev, kar mora povzročati tudi enostranosti v vodenju kulturne politike, neučinkovitost, izločenost posameznih dejavnosti iz splošnega družbenega konteksta ipd.; vsi dosedanji poskusi spodbujanja, razvijanja, planiranja kulture so veliko preveč upoštevali umetna razmejevanja med dejavnostmi, hierarhije, ki ne nastajajo v mestu samem, ampak so posledica razmerij med družbeno-političnimi skupnostmi ali celo državnih hierarhij, ne pa dejanskih življenjskih in kulturnih razmer in potreb v mestu.

Potrebno je upoštevati dejstvo, da je in da bo, tudi ko se razvije, Kulturna skupnost Ljubljane ostala v določeni meri *predmet* kulturne politike mesta, zlasti glede vsega tistega, kar imajo v tem smislu opraviti družbenopolitične organizacije, samoupravni organi in skupščine. Stalna skrb zlasti le-teh mora biti, da bi se Kulturna skupnost nenehoma razvijala demokratično, na samoupravnih zasnovah, ki so že dane, da se ne bi zapirala vase, da se potemtakem ne bi kakor koli oddaljevala od prebivalstva in njegovih dejanskih potreb, ravno tako pa ne od kulturnih dejavnosti in kulturnih delavcev; dalje, da ne bi ostajala ob strani ob oblikovanju določenih sestavin celotne kulturne politike oz. da bi lahko sama čedalje bolj zajemala kar se da velik del vsega, kar naj bi vsebovala kulturna politika mesta. Dolžnost naštetih dejavnikov je ravno tako skrbeti, da se ljubljanska Kulturna skupnost ne bi nikoli izločila iz republiškega, nacionalnega ali državnega organizma, da se ne bi zapirala ali osamljala v tem pogledu, da se v njej ne bi razvijala samozadostnost ali samozadovoljstvo ipd. Takšna skrb med drugim je potrebna tudi zato, ker kulturna politika v mestu, ki je tudi glavno mesto republike in središče slovenskega naroda, sploh ne more mimo dejavnosti, ki niso ali tudi nikoli ne bodo formalno občinske ali mestne, ki pa bodo zmeraj v mestu živele, bodo v njem dejavno prisotne, in jih ne gre ne pozabljati ne izločati. Pri tem mislimo na univerzo, na znanstvene inštitute, na študente, na središča sredstev množičnega obveščanja — na tisk, radio, televizijo, film, založništva itd.; na nekatere sestavine gospodarske in splošne politike republike, na nekatere poteze splošne nacionalne kadrovske politike,

na nekatere sestavine zunanje politike republike oziroma federacije ipd. Pri vsem, kar naštevamo, ne gre pozabiti na t. im. mejna področja med kulturnimi dejavnostmi na eni in izobraževanjem, vzgojo, znanstveno-raziskovalnimi dejavnostmi, politiko v ožjem smislu besede ipd. na drugi strani, kot tudi razmerja med posameznimi samoupravnimi skupnostmi oziroma na sodelovanje med njimi. Ravno tako ne gre zanemariti dejstva, da v mestu delujejo in bodo zmeraj tudi delovala kakšna središča z drugačnimi kulturno-političnimi težnjami ali smotri, kot so socialistični.

Kulturna politika naj bi obsegla vse tisto, kar pomeni v mestu živo kulturno silo, dejanske dosežke in vrednote, zadovoljevanje dejanskih potreb, ki pa bi se morale oblikovati mnogo bolj od spodaj kot doslej in se dosti bolj vsebinsko zadovoljevati glede na potrebe delovnih slojev prebivalstva, zlasti tistih, ki so na dnu socialne lestvice.

Vse pozornosti družbe je vredno dejstvo, da mora biti sestavni del kulturne politike mesta vse tisto, kar je nemogoče opredeliti kot kulturno dejavnost, še manj kot organizacijo. Gre za take vsebinske sestavine splošne in kulturne politike, ki lahko s spodbujanjem, z ustvarjanjem spodbudnega ozračja, s pripravljenostjo družbenih dejavnikov za kulturne akcije ali poteze ipd. prispevajo bistven delež k živemu ustvarjalnemu ozračju za intelektualne dejavnosti nasploh, med njimi tudi kulturne v ožjem smislu besede, kot tudi h graditvi vse višje *kulture* tako v družbenih razmerjih nasploh, kot še posebej na področju samih kulturnih dejavnosti.

Če bi se v splošni in kulturni politiki Ljubljane opredelili za tako smer kulturnega iskanja, bi morali zaobseči — če naj povzamemo, kar smo zamislili — vse tisto, kar sodi vanjo v najširšem smislu besede iz dejavnosti vseh vrst delovnih organizacij (od gospodarskih do kulturnih), družbeno-političnih skupnosti in njihovih skupščin, samoupravnih interesnih skupnosti (zlasti seveda Kulturne skupnosti Ljubljana), družbenih in družbeno-političnih organizacij, kakor tudi vse tisto, kar v mestu kulturnega nastaja ali živi ali je kakor koli ustvarjalno prisotno — ne glede na »očetovstvo« ali ustanoviteljstvo.

V tako vsestransko izpopolnjeni in izpopolnjujoči se kulturni politiki bi potemtakem morale med drugim biti prisotne naslednje vsebinske in druge sestavine:

— Vse tiste znanstvenoraziskovalne, idejno-politične, praktično-operativne idr. sestavine, ki bodo omogočale, da se kulturne potrebe in zmogljivosti prebivalstva stvarno izkažejo. To pomeni — po eni plati — da je treba nenadoma voditi račun zlasti o delovnih slojih prebivalstva, v njihovih mejah pa o tistih, katerih stvarne današnje kulturne potrebe so videti najskromnejše, potencialne in jutrišnje pa največje, pri čemer je treba upoštevati zlasti potrebe mladine. Po drugi plati to pomeni graditi v mestni politiki jasna razmerja do celote intelektualnih dejavnosti (kulturnih v najširšem smislu besede) v mestu in njihovih nosilcev (posameznikov, ustanov, skupnosti, organizacij ipd.) — ne glede na ustanoviteljstvo. Samo na tak način bi dosegli dvoje — usmerjanje dejavnosti glede na dejanske potrebe, zlasti glede na potrebe tistih, ki jih imajo največ, kot na dejansko »uporabo« stvarnih kulturnih zmogljivosti tistih, ki lahko izkazane potrebe zadovoljujejo v nenehni kakovostni »tekmi« z drugimi ustvarjalci v deželi ali v svetu.

— Vse tisto, kar se kot kulturna politika organizirane družbe (mesta) oblikuje v odnosu do same Kulturne skupnosti Ljubljana, to pa pomeni do

vsega, kar le-ta vsebinsko in organizacijsko predstavlja. Pri tem je zlasti poudarjena vloga družbeno-političnih organizacij in njihove skrbi za nenehno rast samoupravnih razmerij: za gmotno politiko, ki bo omogočala organsko povezovanje potreb in dejavnosti, hkrati pa srečevanje želja in možnosti na vseh točkah dane krožnice: človek kot delavec in občan v delovni organizaciji ali kaki drugi skupnosti — kulturna skupnost — kulturne ustanove in dejavnosti — človek kot delavec in občan, kot kulturni ustvarjalec in »potrošnik«; za kadrovske politiko in vse, kar pojmujemo pod delegatskimi razmerji, za nenehno vsebinsko povezanost interesov družbenih temeljev s kulturnimi dejavnostmi v mestu in drugod v deželi ali v svetu; za nenehno povezovanje z drugimi skupnostmi, med katerimi obstojijo mejna področja skupnih interesov, itd.

— Vse tisto, kar na prvi pogled sodi izključno v druge sfere mestne politike (zlasti gospodarske, komunalne itd.), kar pa lahko neposredno in celo odločilno vpliva na kulturno življenje in podobo mesta: gre npr. za vse bolj potrebno skrb za naravno življenjsko, delovno in kulturno okolje prebivalcev; za urbanistično planiranje in razreševanje urbanih problemov; za rekreacijske in turistične dejavnosti; za gradbene, prometne, spomeniško-varstvene idr. rekonstrukcije itd.

— Vse tisto, kar sodi ali naj bi sodilo v kar se da neposredno dejavnost mesta kot celote (mestne skupščine v sodelovanju z drugimi mestnimi dejavniki), kot so npr.: zveze z drugimi mesti doma in drugod po svetu; njegove lastne založniške, informativne, kulturno-propagandne, arhivske, spomeniške idr. dejavnosti; določene sestavine kadrovske politike — štipendiranje, različne oblike kulturnega spodbujanja, nagrade zaslužnim občanom in kulturnim ustvarjalcem ipd.; njegova politika glede na določene poteze kulturne politike republike, federacije, pri čemer gre spet za različne sestavine kulturnega sodelovanja, kulturne propagande, kadrovske politike (nagrade v republiki, avnojske nagrade ipd.), za kulturno menjavo s svetom, za sodelovanje z mednarodnimi organizacijami itd.

Da bi lahko izoblikovali tako mestno kulturno politiko, bi morali, gradeč na že doseženem in že danem,* storiti predvsem naslednje:

— Vse družbeno-politične organizacije naj bi skupaj s skupščinami občin in mesta, kot tudi drugimi dejavniki, posvetile vso pažnjo izgrajevanju in utrjevanju vsebinskih, gmotnih, organizacijskih idr. sestavin Kulturne skupnosti Ljubljana in oblikovanju njene kulturne politike.

— Zveza komunistov mesta naj bi v sodelovanju z drugimi družbeno-političnimi organizacijami in komunisti v kulturnih dejavnostih, zlasti pa s sindikati v delovnih organizacijah, posvetila vso skrb ugotavljanju stvarnih kulturnih potreb v družbenih temeljih. Lotevala naj bi se — mimo drugega, kar jo zanima — socialnih korenin vsega, kar se v družbenem in kulturnem življenju kaže v obliki socialne in kulturne gluhotе, različnih vrst elitizma — političnega, intelektualnega, gospodarskega ipd., kulturnega monopolizma ali pa kakršnega koli manipuliranja s kulturnimi delavci in dejavnostmi.

* V priprave za oblikovanje tako zasnovane kulturne politike sodi seveda kritičen pregled že storjenega: dosedanjih planov razvoja, materialnih možnosti, vseh sestavin Kulturne skupnosti Ljubljana, izkušenj tistih dejavnosti, ki so že ubirale taka ali podobna pota ipd.

— Zveza mladine mesta naj bi v sodelovanju z drugimi družbeno-političnimi organizacijami in vzgojnimi dejavniki posvečala še več pozornosti ugotavljanju kulturnih potreb in možnosti mladih vseh slojev in starosti.

— Mestna skupščina naj bi ocenila in pregledala svoje lastne dejavnosti, ki imajo neposreden ali posreden kulturni pomen za mesto, in na temelju ugotovitev sprejela v sodelovanju z drugimi mestnimi dejavniki potrebne ukrepe.

— Vsi občinski in mestni dejavniki naj bi skupaj in vsak posebej pregledali stanje in ugotovili, kaj bi mogli storiti za to, da bi se določene dejavnosti in dejavniki, ki po svojem statusu niso mestni, globlje vrasli v mesto (univerza, SAZU, študentje, raziskovalne in različne kulturne dejavnosti »nacionalnega pomena« itd.).

— V Socialistični zvezi mesta naj bi se na temelju vsega tega navsezadnje izoblikoval osnutek družbenega dogovora o kulturni politiki, ki bi vseboval tudi določeno delitev dela v mestu in najosnovnejše sestavine za družbeno-politično delovanje.

2. OB GLEDALIŠKIH TEŽAVAH

Večino gledališkega »spopada« pri nas sem spremljal bolj od daleč. Kljub temu mi dovolite, da povem, kaj si o vsem tem mislim, ne da bi sebi in vam mogel zagotoviti, da je res vse natanko tako, kot mislim, zaradi česar morate moje izvajanje jemati predvsem kot osebni prispevek k razreševanju gledališkega vozla.

Nikakor ne morem razumeti, da se ni še nihče lotil tega, da temeljito razišče, katere in kakšne so globlje družbene korenine razdora, ki je nastal v dramskem gledališču tudi med naprednimi ljudmi, tudi med komunisti. Najbrž je tako zato, ker smo se kratko in malo odvadili iskati globlje korenine pojavom, zakaj potem bi se morali odpovedati marsikateri utvari, mnogim polresnicam ali celo neresnicam, provincialnim hudobijam, politikantskemu uživanju ipd., da naštejemo samo nekaj cvetk iz slovenske splošne in tudi kulturne politike.

Ne glede na to, ali je kdo kaj globlje raziskoval ali ne, sem prepričan, da bi bilo dobro razmisliti o tem-le.

Če smo v politiki nasploh ugotovili pretirano stopnjo odtujevanja pre-sežnega dela tistim, ki so ga ustvarili in ki naj bi o njem vsaj dosti bolj soodločali, če že ne sami odločali; če je bilo na tej osnovi nujno, da se izrazijo v celotni družbi izredno močne težnje po politiki kot tehnologiji upravljanja z ljudmi, kar pomeni, da so se globoka družbena protislovja, nasprotja, spopadi ipd. poskušali razreševati bolj tehnično kot vsebinsko — pomembno je bilo, da je »država« problem potisnila kolikor mogoče v prihodnost, po možnosti v mandatno obdobje kake druge ekipe; če potem še upoštevamo, da so se na podoben način dostikrat vedle tudi subjektivne sile in vsa organizirana družba, potem tudi nje ne moremo odvezati odgovornosti — ne krivde za preteklost, ne dolžnosti za prihodnost, saj je tudi ona v precejšnji meri odgovorna za delo gledališča in za delež, kakršnega naj ima v kulturnem življenju ljudstva; pri tem imam v mislih vse družbeno-politične organizacije, kulturne skupnosti, državne organe itd; če smo torej ugotovili, da je ravno zaradi tega tudi naša slovenska politika hotela postajati

čedalje bolj tehnologija upravljanja z ljudmi kot samoupravljanje ljudi samih; da je bilo samoupravljanje zaradi splošnih družbeno-ekonomskih razmerij možno samo do določene meje vsebinske in oblikovne razvitosti, kar je bilo za ustanove, odvisne neposredno od proračuna, še toliko bolj usodno, zakaj v njih so se še toliko bolj morale uveljavljati zasebniške, skupinske, klikarske in ne vem še kakšne posestniške težnje; te so tudi same iskale rešitev iz posameznih zagat bolj »zgoraj« kot »spodaj«, da se izrazim v priljubljenem jeziku naše vsakdanje politike; če smo ugotovili, da se je marsikatera družbena ustanova »odtujila« ljudstvu ali se vsaj izmaknila njegovemu vpogledu v njeno dejansko stanje, potem ne vem, zakaj ne bi naredila še sledečega sklepa, ki nam bi razločno povedal, da je večina kriz v kulturnih ustanovah in v kulturi sploh v bistvu istega izvora. Gotovo zelo posredno — vendar istega.

Če upoštevamo, da so naše kulturne ustanove (z gledališčem vred) še zmeraj pretežno proračunsko financirane, to samo pomeni, da so še zmeraj bolj odvisne od države kot od družbe, kar spet pomeni, da so se utegnile v usodnih trenutkih pomembnih družbenih odločitve postaviti dejansko bolj na stran države kot na stran ljudstva, zakaj ne bi vse to vplivalo na moralno politično vedenje ljudi v takih ustanovah — najsi bo posameznikov ali kolektivov, vštevši tudi komuniste, zlasti če pri vsem tem niso bile dovolj dejavne ali daljnovidne socialistične subjektivne sile?

Kot vidite, skušam spraviti v zvezo (kar ni niti malo lahko, še manj hvaležno) tako imenovano splošno politiko (proizvodnje in delitve oziroma temeljnih družbeno-ekonomskih razmerij) in delovanje subjektivnih socialističnih sil z moralno-političnim stanjem med ljudstvom, med delavskim razredom, vštevši Zvezo komunistov, kot tudi med kulturnimi delavci.

Seveda me lahko primete za jezik: zakaj ta zveza je gotovo silno posredna, zamotana, prepletena s tisoče drugih ali drugotnih vplivov, teženj ipd., gotovo pa je vsaj eno: da namreč obstoji in da mora obstajati, če količkaj verjamemo Karlu Marxu.

Kaj me navaja na ravno tako razmišljanje?

Najpoprej dejstvo, da je spor izbruhnil in se razvijal pretežno med vodilnimi osebami ali skupinami oziroma v boju za tega ali za onega. Videti je bilo, da je prva stvar vendarle to, kdo bo vodil, kdo odločal, kdo bo oblast, ne pa to, kakšno naj bo gledališče, kakšen naj bo njegov delež v kulturnem življenju mesta in ljudstva.

Dalje, dejstvo, da znotraj gledališča nikoli ni bilo dejansko dobro zgrajeno samoupravljanje, in sicer vsaj toliko izvirno, kolikor ravno to gledališče potrebuje, in toliko razvito, kolikor so splošne družbene razmere že dovoljevale. Razprave so se več ali manj končavale z razpravami o gmotnem stanju gledališča, kar samo pomeni, da je tudi v tem pogledu prevladovala bolj tehnična kot vsebinska plat.

Dejstvo je, da je gledališka kriza imela za seboj (v bližnjem ozadju) globok politični boj ali bližajoči se spopad v političnem vodstvu republike. Ta se je manj razločno kazal tistim, ki se s politiko ne ukvarjajo vsak dan, vendar pa že dovolj dolgo razločno za tiste, ki so notranje dogajanje v deželi natančno spremljali.

Potemtakem ne moremo, da ne bi pomislili na to, da gre najpoprej vendarle za posledice globljih družbenih vzrokov, globljeja političnega pre-

mikanja, ki se je takrat samo najbolj bučno, hkrati pa najbolj v kulturne interese odeto pokazalo v gledališkem svetu.

Pri tem seveda ne moremo mimo osebnosti ali skupin, njihovih opredelitev, usmeritev ali odločitev ipd., vendar pa so v celoti vzeto drugotnega pomena. Ko pravim *drugotnega* pomena, niti malo ne mislim, da so nepomembne. Za nas komuniste so toliko bolj pomembne, kolikor bolj gre tudi za protisamoupravne ali protisocialistične sile in kolikor manj smo pripravljeni spopadati se z njimi.

Ob tem ne gre prezreti dejstva, da so posamezniki, skupine, klike (med njimi tudi komunisti) iskali rešitev iz zagat na ta način, da so se zbirali, organizirali, se združevali ipd. mimo organizacij ali organizmov, ki jih imamo vsaj načeloma na razpolago za demokratično razreševanje družbenih težav. Če pa so se vendar naslanjali tudi nanje, so to skušali narediti tako, da so jih kolikor mogoče prilagodili svojim potrebam ali si jih celo prisvojili. Pri tem ne gre pozabiti na možnost, da dosti drugače ravnati sploh niso mogli, če so se že hoteli bojevati in oblikovati »fronte«, zakaj možno je, da so tudi organizacije in ustanove, poklicane pomagati, ravnale podobno kot oni — bolj pristransko kot nepristransko, bolj ravnodušno kot zavzeto, bolj praktičistično kot načelno, skratka — bolj tehnično kot vsebinsko. Tudi v njih samih je bila že zdavnaj odprta »notranja fronta«, če jo smem tako imenovati. Tole seveda ni opravičevanje — upam, da je obsodba tako ravnodušnosti in brezdušnosti družbenih ustanov, kot birokratske bojevitosti posameznikov ali skupin, ki skušajo mimo družbenih ustanov organizirati fronte ali bojkote.

Dalje: v razmerah, v kakršnih živimo (mislim predvsem na Ljubljano, na socialno sestavo njenega prebivalstva, njene Zveze komunistov, njene gledališke publike itd.), potem tudi ni mogoče, da bi se take posledice globljih družbenih premikov ali nasprotij ne kazale v različnih skrajnostih ali skrajnostnih napetostih. Malomeščanski ali malomestni ali provincialni elitizem ali radikalizem se takorekoč morata rojevati vsepovsod tam, kjer ni trdne socialne osnove in predvsem na njej utemeljene idejne in moralno-politične usmeritve. Take vrste skrajnosti pa potem samo še dodajajo svoje siceršnji lepi kulturniški lastnosti, da se silno radi bojujemo z mlini na veter, ne da bi zaslutili, kje in kakšne so dejanske korenine pojava, ki nam je vsem skupaj napoti.

Nikar ne mislite, da podcenjujem ljudi, osebe, osebnosti, skupine, težnje ipd. Vendar poglavitne težave ne vidim v njih, ampak v vzrokih, zaradi kakršnih so ravno taki ljudje prišli do veljave. Ravno tako ni treba misliti, da nameravam predlagati kompromise ali pomiritve po vsej sili — četudi demokratizem terja tudi nekaj takega: če nič drugega, terja največjo možno mero strpnosti in počakanosti.

Mislim, da bi — zdaj mislim predvsem na komuniste — morali doseči za začetek vsaj naslednje:

— ne se spuščati preveč v »vodnjak zgodovine«, zakaj v njem bomo samo globlje in globlje razkrivali svojo lastno duhovno revščino oziroma ji celo dajali razsežnosti, kakršnih sploh imeti ne more;

— ne iskati poglavitnih vzrokov v posameznostih ali posameznikih, zato pa se potruditi in razmejiti slabo od dobrega veliko bolj družbeno, kot to dopuščajo skrajnostna razmejevanja;

— poskusiti obrniti se kar se da naprej — in sicer predvsem glede gledališča in njegovega kulturnega poslanstva med našim ljudstvom, nato šele glede ljudi, skupin, kolektiva; pri tem ni mogoče, da ne bi dali besede tudi ustvarjalcem samim, zlasti tistim, ki najgloblje čutijo, kako mora biti taka ustanova v službi ljudi, ne pa posameznikov, monopolnih klik ali skupin;

— poskusiti uveljaviti izkušnjo, ki nam jo posreduje življenje: da namreč nobeno vodstvo ne sme biti samo, ne sme biti prepuščeno samo sebi, da si ne sme lastiti pravice, da bi bilo samo gospodar kulturne ustanove;

— poskusiti pogledati v jutrišnji dan — kot ustanova, kot kolektiv, kot organizacija Zveze — z očmi družbeno-ekonomskega in političnega sistema in premikov v splošni politiki;

— poskusiti storiti vse, da ne bi bili v kakšnih odločilnih trenutkih družbenih opredeljevanj na napačni strani družbene fronte — bolj na strani države, kot delavcev (če smem stvar do kraja poenostaviti);

— poskusiti v tem-le aktivu skleniti za začetek dogovor za naprej, in sicer tako, da bi se sporazumeli o poglavitnih vzrokih in posledicah preteklega spora, nato pa bi gradili kulturno politiko hiše kar se da skupno, zato pa tudi na kar se da trdni enotnosti komunistov skupaj z najnaprednejšimi člani gledališkega kolektiva in kulturnih delavcev mesta.

Če se želimo vsaj člani Zveze komunistov obrniti predvsem naprej, trdno sem prepričan, da nam drugega ne kaže, potem predlagam, da se zedinimo o naslednjem:

1. o skupni oceni kulturno-političnega spopada v ljubljanski Drami (in celotnem slovenskem gledališkem svetu); 2. o nalogah glede graditve samoupravljanja v gledališču, glede obrnjenosti gledališča k delovnim ljudem; 3. o skupnih prizadevanjih zoper različne posledice družbene odtujenosti: elitizem, sektaštvo, lažni radikalizem, klikarstvo, politikanstvo ipd.; 4. o skupnih prizadevanjih za nepristransko javno obveščanje in gledališko kritiko; 5. o deležu, ki naj ga ima gledališče (z vsemi kulturnimi delavci vred) v celotnih prizadevanjih družbe, da se gospodarsko in socialno-politično stabilizira; 6. o nalogah, ki naj jih v zvezi s tem opravijo družbeno-politične organizacije (nič manj nekatere družbene, društva ipd.) in seveda komunisti v njih.

3. O KRIŽIH IN TEŽAVAH KULTURNE SKUPNOSTI*

Napaka, ki je ne bi smeli zlepa zagrešiti, a jo vendarle nenehoma pomalem delamo, je v tem, da od kulturnih skupnosti pričakujemo dosti več, kot morejo dati ali vsaj zbudimo v javnosti tak vtis.¹ To ne pomeni, da niso

* Najpoprej splošno opravičilo: večkrat govorim o kulturnih skupnostih v množini. Poudariti moram, da si ne domišljam, da poznam njihovo delo tako dobro, da bi jih lahko hvalil ali grajal posamič. Poglavitne izkušnje izvirajo iz neposrednega opazovanja ljubljanske in republiške skupnosti, predvsem pa iz dokumentov, ki jih imam na razpolago, iz pogovorov, razprav ipd. Kljub temu je treba jemati kako mojo opazko ali misel predvsem glede na namen: zapisana je zato, da bi opozorila na problem, ne zato, da bi komu solil pamet.

¹ Zelo lepo se bere naslednje: »Kulturne skupnosti v občinah so temeljni samoupravni organizmi, ki ob programiranju in omogočanju razvoja kulturne dejavnosti

in ne bodo pomemben dejavnik kulturne politike (zlasti socialistične samoupravne kulturne politike), da ne bodo pomemben pospeševalec kulturnih dejavnosti, vendar še nekaj časa ne kaj prida več od tega. Že tega, kar sem naštel, je za resen družbeni organizem dovolj, zakaj temeljna stvar, za katero gre in pri čemer moramo biti kot družba in kot kulturni delavci neznansko potrpežljivi, je v tem, da tudi s kulturno politikou *kulturi* priznamo prostor, kamor sodi in kjer v bistvu zmeraj tudi živi — njen pravi življenjski prostor.

V idejnih in kulturnih razmerah, v kakršnih živimo, ni vseeno, kako se vprašanja tega njenega »življenjskega prostora« lotevamo. Najpoprej se zdi, da še ne znamo ločevati *kulture* od kulturnih dejavnosti. Potemtakem celoto od njenih posameznih (gotovo pomembnih) delov. Ravno tako ne ločujemo kulturnih dejavnosti od umetnosti ali posameznih umetnosti. V mnogih naših partijskih, državnih, časniških in drugih dokumentih, ki govorijo o *kulturi*, se vse to preveč pogosto istoveti, da bi to mogli spregledati. Zaradi tega imamo potem opraviti z mnogimi nejasnostmi, če že ne z zmešnjavo glede bistvenega — kam pravzaprav kot družba peljemo to našo kulturno barko. Če že v vsakdanji govorici pravimo kulturnim dejavnostim kratko samo *kultura*, to še ne pomeni, da gre samo za štednjo z besedami, da ne prihaja tudi do resnične zamenjave v mišljenju. Do resnične zmešnjave v političnih in drugih dokumentih pa sploh ni treba, da bi prihajalo — niti malo ni več ne nujna, ne opravičljiva v času, ko razpolagamo v Jugoslaviji (če že ne v Sloveniji) s kupi publikacij, v katerih imamo dosti resnih študij, razmišljanj, anket, statistik ipd. o kulturnih dejavnostih in seveda tudi o *kulturi*.

Kultura v svojem pravem pomenu (ne glede na razlike v znanstvenih opredelitvah) seveda ni in ne more biti dejavnost ali področje dejavnosti in se ne more konstituirati kot samostojno področje združenega dela.² Take so

povezujejo interese delovnih ljudi in ki prevzemajo odgovornost za omogočanje kulturne dejavnosti za razvijanje kulturnega življenja v občinah in za poglobljanje kulture delovnih ljudi...« (»Dogovor o temeljnih nalogah kulturnih skupnosti v letu 1973 in program delovanja Kulturne skupnosti Slovenije«, predlog, 7. 11. 1972).

² Izrazoslovne težave se začnejo že v zakonu, vendar jih je v drugih dokumentih več. Zakon o kulturnih skupnostih (Ur. list SRS, št. 46/257/70) pravi v 1. členu: »Za uspešen nadaljnji razvoj kulture kot sestavine človekove osebnosti, družbenega življenja in napredka, za usklajenost kulture z družbeno-ekonomskimi gibanji, za nadaljnje utrjevanje samoupravnih razmerij v kulturi, za zagotavljanje pogojev, ki omogočajo uresničevanje človekovih ustvarjalnih teženj na kulturnoumetniškem področju in razvoj kulturne dejavnosti, zbujanje in zadovoljevanje kulturnih potreb ljudi ter varovanje kulturne dediščine, se v skladu s tem zakonom ustanavljajo kulturne skupnosti in ureja financiranje kulturne dejavnosti«. V 2. členu so opredeljene kulturne dejavnosti: »Za kulturno dejavnost v smislu tega zakona štejejo vse oblike ustvarjanja, posredovanja in varstva kulturnih vrednot: književnost, glasbena, likovna, gledališka in filmska umetnost, knjižničarstvo, muzealstvo, varstvo arhivskega gradiva, varstvo kulturnih spomenikov, založništvo, kinematografija, radio in televizija idr., ki jih kot samostojni družbeni dejavniki poklicno ali ljubiteljsko opravljajo posamezni ustvarjalci, delovne ali druge organizacije, društva ali skupine.«

Omenjene težave so take narave, kot že rečeno: nejasnosti glede tega, kaj je *kultura*, in zamenjavanje *kulture* s kulturnimi dejavnostmi (1. člen), medtem ko takoj nato (v 2. členu) zakon našteje kulturne dejavnosti. Nato skoroda vseskozi govori o kulturni dejavnosti, o kulturnem življenju, kulturnem sodelovanju, o kulturnih potrebah, o kulturnih in umetniških dosežkih, o kulturnih ustanovah, o kulturnih dejavnostih ipd. Pač pa govori o nacionalnih kulturah (v Jugoslaviji) in o slovenski *kulturi*.

Primerjaj dokument »Samoupravne možnosti kulture in idejni tokovi«, Komisija CK ZKS za vprašanja kulture, obj. v KOMUNISTU 5. jan. 1973, in stališča 5. seje RK SZDL 1. marca 1973 (»Družbenopolitična akcija za nadaljnji razvoj kulturnih skupnosti«).

lahko samo kulturne dejavnosti, včasih bi bilo boljše, ko bi rekli celo *kulturne službe*, kadar gre za dejavnosti, ki so organizirane v ustanovah in kot take izrazit del družbenih služb.

Pri tem pogostem in precej lahkomišelnem enačenju gre za eno izmed posledic zgodovinske »pomote«, ki je nastajala zaradi delitve dela, zaradi umetnih razdvajanj posameznih dejavnosti, zaradi ločevanja ročnega in umskega dela (da ne bi našteval vsega, kar smo brali v zgodovini). Ta »pomota« je seveda kriva, da se danes nasploh napačno izražamo: govorimo o »povezovanju« *kulture* z ljudmi (z neposrednimi proizvajalci); o tem, da *kulturo* »vračamo« delovnim ljudem ali delavskemu razredu; da delavskemu razredu »omogočamo« kulturno življenje ali »vplivanje« na kulturno politiko; da mu *kulturo* »približujemo«, da pospešujemo »sodelovanje« *kulture* z drugimi dejavnostmi ipd. Podobnih primerov besednega narobe-sveta (ki pa lepo odraža stvarnost) najdemo vsepovsod dovolj.³ Bržkone mu nisem zmeraj ušel in ne ubežim tudi sam.

Vse našteto in še marsikaj drugega iz naših družbenih dokumentov dokazuje, da le ne gre samo za pogovorno krajšanje, za napačno rabo izrazov, za zamenjavo besed, ampak za miselnost in prakso, ki sta v precejšnji meri že poistovetili kulturne dejavnosti s *kulturo*. Zato se je treba nad tem resno zamisliti.

Stanje je zanimivo: želeli bi odpraviti razmere, v kakršnih naj bi bila (po splošnem mnenju) *kultura* (reci in piši — kulturne dejavnosti) zunaj proizvodnje (in vsega, kar je z njo povezano), zunaj nekaterih bistvenih družbenih dejavnosti (npr. politike) ali celo zunaj družbe — sama samcata, ločena, sorazmerno osamosvojena. Obenem pa skušamo to njeno namišljeno ločenost, ki velja predvsem za del kulturnih dejavnosti, preseči tako, da npr. od zunaj »povežemo« *kulturo* s proizvodnjo in z delavci ali zgradimo s kulturnimi skupnostmi »most« do njih. Radi bi odpravili ločenost *kulture* od družbe in njene proizvodnje na ta način, da bi dejansko časovno samo podaljšali zgodovinsko »pomoto« — nič drugega namreč ne počnemo, ko jo

Začasni statut Kulturne skupnosti Ljubljane pravi v svojem 1. členu: »Na podlagi skupnih interesov za samoupravno razvijanje kulture na območju mesta Ljubljane se povezujejo delovne in druge organizacije, društva, skupine in posamezniki, ki opravljajo *kulturne dejavnosti*, in druge delovne in družbene organizacije, družbeno-politične skupnosti in občani mesta Ljubljane v samoupravno kulturno skupnost mesta Ljubljane.

Temelj sodelovanja v kulturni skupnosti Ljubljane je odločanje za oblikovanje skupnega programa razvoja *kulture* v Ljubljani in za njegovo uresničevanje.« (Podčrtano B. Z.) Sicer pa velja glede te zamenjave ali enačenja kulturnih dejavnosti s *kulturo* razmisliti, ali ni v vsem tem prisotno še neko drugo nenehno enačenje: dejanske stvarnosti z željeno. Tega lahko odkrijemo na pretek v slehernem našem družbeno-političnem gradivu. Kadar zaide v politične sklepe, postane neposredno nevarno.

³ Naslednji navedek iz gradiva komisije za izobraževanje, znanost in kulturo republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije (»Vloga delovne organizacije v kulturnem življenju delavcev«, febr. 1972) lepo kaže, kako je lahko »odtujeno« razmišljanje o kulturi, kakor hitro ob odtujenosti *kulture* ne razmišlja tudi o odtujenosti presežnega dela: »Le prepogosto je mogoče še ugotoviti, da so delavci povsem odtujeni od načrtovanja kulturne usmeritve tako v delovnih organizacijah kot družbeno-političnih skupnostih. Ena izmed sestavin odtujenosti je proizvajalčeva brezbriznost do kulture, ki jo pogojujeta nizka kulturna (izobrazba) raven in njegov družbeno-ekonomski položaj, druge sestavine pa gredo na račun mehanizmov, ki v kulturi delujejo mnogokrat mimo delovnega človeka — samoupravljalca in nosilca kulturnih potreb.«

obravnavamo in skušamo uveljaviti kot samostojno področje družbenega dela, zato pač, da bi bila lahko »enakopravna« z drugimi dejavnostmi.

Ena bridkih posledic take dejanske zamenjave *kulture* s kulturnimi dejavnostmi je lahko tudi nevarnost, da razbremenimo skrbi zanjo vso ostalo družbo, ko to skrb naložimo tako rekoč samo kulturni skupnosti. Če tega že ne delamo ravno načeloma, s tem še ni rečeno, da ne delamo tako dejansko.

Če priznamo dejstvo, da so vse človekove dejavnosti posredno ali neposredno udeležene v njegovih proizvodnih in ustvarjalnih naporih (v proizvodnji, v menjavi z naravo), da je potemtakem tudi *kultura* zmeraj v nekakšnem notranjem razmerju s proizvodnimi-ustvarjalnimi silami in hotenji družbe, zato pač, ker je njihov neločljivi del, potem moramo priznati tudi drugo plat iste resnice: da si namreč tudi *kultura* z vsemi kulturnimi (in sploh »negospodarskimi«) dejavnostmi ne more kaj, da ne bi bila udeležena v končnem proizvodu proizvodnih-ustvarjalnih dejavnosti, da ne bi bila deležna take ali drugačne usode tega proizvoda in seveda celotne usode dane družbe.

To samo pomeni, da moramo začeti razmišljati o *kulturi*, kot tudi o kulturnih dejavnostih pri začetkih, ne pri koncu, pri vzrokih, ne pri posledicah, pri delu in proizvodnji,⁴ ne pri različnih zgodovinsko nastalih pojavih ali celo »pomotah«, ob različnih umetnih delitvah ali ločitvah.

II.

Čemu je potrebno razpredati vse to?

Zato, ker je dejanska *kultura* po mojem zmeraj predvsem tam, kjer človek dela, poskuša, raziskuje, proizvaja, ustvarja, in ne predvsem ali samo tam, kjer danes mislimo, da se nahaja, ali kulturni delavci mislimo (ravno zato, ker enačimo svoje delo s *kulturo*), da edino jè. Zato, ker morajo tudi *kultura* in vse kulturne (in druge »negospodarske«) dejavnosti, ki niso neposredno proizvodne v današnjem smislu besede), priznati družbeno verifikacijo svojega deleža v gmotni proizvodnji, hkrati pa seveda uveljaviti pravico do ustreznega deleža v njenem končnem proizvodu.

S tem želim poudariti naslednje: za proizvodnjo, za proizvodnost in seveda za končni proizvod je sila pomembno, kolikšen je delež *kulture* v njih. Dohodek iz tega deleža pa je pomemben za kulturne dejavnosti oziroma kulturne delavce, zlasti če deloma ali celo v celoti živijo od kulturnega dela.

Z vsem tem, tako vsaj upam, niti malo ne trdim, da sorazmerno osamosvojenе kulturne dejavnosti (ali kakršne koli druge »negospodarske«) dejavnosti niso sila pomembne, da močno ne vplivajo na vso družbo, na njeno proizvodnjo in proizvodnost. Trdim samo to, da niso predvsem *kultura* in že vsa *kultura*. Trdim potemtakem, da nas tako preprosto enačenje (*kultura* so kulturne dejavnosti ali celo samo umetnosti) mora zapeljati na napačna

⁴ »Delovna organizacija (skupnost) — na podlagi skupnih interesov in dela združena in organizirana skupina delovnih ljudi — ni le proizvodna, marveč tudi proizvodno-socialna celota. Zato naj bi se v delovni skupnosti čim popolneje izrazil interes združenih proizvajalcev za njihovo kulturno rast. V delovni skupnosti bi se morali delavci-samoupravljalci ukvarjati tudi z vprašanji s področja kulture, ki jih bo mogoče reševati v delovni organizaciji ali v širši družbeni skupnosti«. Tale navedek iz ravnokar omenjenega gradiva Zveze sindikatov lepo kaže, kako blizu resnice smo in kako daleč obenem.

pota zlasti tisti trenutek, ko iščemo praktičnih družbenih rešitev iz nekaterih zgodovinsko nastalih družbenih in kulturnih zagat.

Vse to se mi zdi navsezadnje potrebno omenjati zato, ker od kulturnih skupnosti pričakujemo tudi marsikaj, česar ne morejo dati (najmanj pa zdaj), hkrati pa ravno zaradi tega še ne dajejo tistega, kar bi sicer že mogle; zato, ker imamo opraviti z mnogimi tehnokratskimi zamislimi, ki bi rade nejasno zamisel nadomestile z jasnimi tehnično-organizacijskimi ukrepi; zato, ker imamo v splošnem kulturnem in sploh duhovnem življenju opraviti s stanjem, ob kakršnem subjektivne družbene sile ne morejo ostati ravnodušne, nedejavne, prepričane, da so npr. s samo ustanovitvijo skupnosti že naredile večino tega, kar je bilo nujno in tudi že mogoče. To politično opozorilo je toliko pomembnejše zaradi tega, ker so kulturne skupnosti v smislu oblasti mnogo šibkejše od poprejšnjega kulturnega skrbnika-države, lahko pa se jim, kot že rečeno, pripeti, kot se je državi, da tudi one same razbremenijo ostalo družbo nenehne skrbi za dejansko kulturo.

Vse povedano velja tudi kot politična naloga, seveda samo pod pogojem, da naš družbeni smoter niso in ne morejo biti kulturne dejavnosti, kakršna koli nuja, da se bo človek z njimi moral ukvarjati, četudi samo tako, da bo »trošil« njihove »proizvode«.

S tem želim reči, da s stališča družbenega razvoja (in usmerjanja) niso zanimive predvsem kulturne dejavnosti, ampak človek s svojo kulturo (človeško celovitostjo, kot imamo navadno reči).⁵

III.

Naj zdaj poskusim odgovoriti na nekaj praktičnih perečih vprašanj, ki so posledica mnogih idejnih nejasnosti, s kakršnimi se otepamo v kulturnem življenju. Poudarjam seveda, da ta vprašanja niso posledica samo nejasnosti, kakršne sem omenjal, ali mnogih drugih, ampak tudi mnogih drugih sestavin podedovanega stanja.

Čemu ne vemo, kaj pravzaprav s tistimi delegati v skupščini Kulturne skupnosti Ljubljana, ki so predstavniki »nekulturnih« ustanov (podjetij ali družbeno-političnih skupnosti)? Zakaj ti delegati ne kažejo tolikšnega zanimanja za skupnost, kot smo morebiti (naivno) pričakovali?

⁵ To bi se vsaj približno ujemalo z opredelitvijo kulture Miloša Ilića (*«Sociologija kulture i umetnosti»*, Institut društvenih nauka, Bgd., 1966), ki pravi, da je kultura »skup svih onih procesa, promena i tvorevina koje su nastale kao posledica materijalne i duhovne intervencije ljudske vrste (u prirodi, društvu i mišljenju). A osnovni smisao kulture sastoji se u tome da olakša održanje, produženje in napredak ljudske vrste.«

Sam sem pred leti (*«Teorija in praksa»*, 1965/1) zapisal naslednjo (nepopolno) »opredelitev«: ... da kultura — gledana in pojmovana celovito kot vsota vseh pridobitev človeka v boju z naravo in samim seboj — ni in ne more biti doma samo v družbeni nadgradnji, ni proizvod samo npr. kulturnih ali intelektualnih dejavnosti ali delavcev, ampak nastaja in se prerašča v vseh sferah človeškega življenja in dela, ki ju s svojo navzočnostjo, t. j. v bistvu z revolucionarno težnjo in dejavnostjo ... spreminja, naj bo v materialni ali intelektualni proizvodnji ... tako da so njeni proizvajalci v zadnji posledici — ne enako, ne enakomerno — vendarle vsi ljudje, zato vsem ljudem tudi pripada. Njen poglavitni »smoter« je oblikovanje čimbolj svobodne in celovite človeške osebnosti in tej primerne človeške družbe.

Primerjaj tudi različne opredelitve kulture, navedene v »Naših temah« (*«Društvo, kultura i stvaralaštvo»*, Zgb., 1971, 7—8).

Odgovor je na dlani: zato, ker še niso čisto pravi delegati. Zato, ker predvsem tam, kjer delajo (podjetje), ne odločajo kaj prida o tem, koliko bodo dejansko prispevali v »svobodni menjavi dela« med podjetjem in kulturnimi dejavnostmi (tudi s pomočjo Kulturne skupnosti). Zato, ker med njimi in skupnostjo še zmeraj nekdo posreduje (država), in sicer s predpisi ali celo operativnimi ukrepi. To pomeni, da dejansko lahko odločajo v skupnosti predvsem v gmotnih okvirih, ki jih je že kdo drug poprej določil, dejansko in neposredno pa samo o tistih sredstvih, ki jih v podjetju kot proizvajalci namenijo v kulturne svrhe dodatno (recimo za nekatere svoje kulturne potrebe ali za posamezne kulturne dejavnosti — v Ljubljani npr. za gledališča). Vse to seveda ne izključuje vpliva na kake druge sestavine kulturne politike skupnosti, vendar so, kot vemo, le-te bistveno povezane z gmotno politiko.⁶

Zakaj se na čisto določen način v vsem tem vede država (za trenutek odmislimo družbo in njen obstoječi politični sistem)? Ko pravim »na čisto določen način«, imam v mislih naslednje. Nasproti delavcem nastopa država še zmeraj preveč kot zastopnik kulturnih dejavnosti, nasproti kulturnim dejavnostim kot zastopnik delavstva. V resnici pa enim in drugim še zmeraj v precejšnji meri preprečuje, da bi se našli na isti strani družbene fronte — eni in drugi kot soustvarjalci presežne vrednosti, o kateri neposredno sorazmerno malo ali celo nič ne odločajo (pa tudi posredno ne dosti več). Na »isti strani družbene fronte« pomeni seveda tudi moznost, da bi se našli na fronti zoper državo, pri čemer mislim zlasti na njene etatiistične popadke. Ta ista država še zmeraj jemlje proizvodnji in delavcem (mednje sodijo tudi kulturni delavci) sredstva za splošne družbene potrebe in potem še zmeraj v veliki meri ona sama odloča o tem, koliko od tega bo namenjena za kulturne dejavnosti.

Zaradi tega potem gospodarstvo in delavci (neposredno) ne vedo, koliko dejansko dajejo za kulturne dejavnosti, delavci v kulturnih dejavnostih pa ravno tako ne vedo, iz kolikšne vreče se vse to jemlje. Oboje pomeni eno in isto: nenehno poglobljati jarek med gospodarstvom in »kulturo« (kot imamo navado reči), in dejstvo, da te od proizvodnje in politike oddaljene kulturne dejavnosti niso ne v dobrem ne v slabem deležne dejanske usode gospodarstva, delavcev in celo svojega lastnega dejanskega ustvarjalnega deleža v družbeni reprodukciji. Od tod se tudi še zmeraj vzdržuje togo ločevanje t. im. gospodarskih in negospodarskih, produktivnih in neproduktivnih dejavnosti (v tem se je konec lanskega leta izkazal Zvezni izvršni svet) ipd., kar potem ustvarja med drugim dodatne umetne družbene fronte, saj omogoča izigravanje enih delavcev zoper druge. Ta ista država poskuša potem, ko se začne družbeni razvoj gibati v smeri podružbljanja družbe (države, politike itn.), reševati, kar se rešiti sploh da: kulturne dejavnosti bi npr. najrajši napravila gospodarstvu oziroma delavcem kot DODATNO BREME,⁷ pri čemer bi sama obdržala nekatere ključne vzvode za odloča-

⁶ Če je približno res tako, potem visi v precejšnji meri »v zraku«, kar je zapisala Kulturna skupnost Slovenije v že omenjenem predlogu dogovora: »Kulturne skupnosti morajo povezovati interese delovnih ljudi in kulturnih delavcev v demokratično dogovarjanje o kulturni politiki ter o usmerjanju in omogočanju razvoja kulturne dejavnosti; zato morajo razvijati delegatska razmerja in odgovornosti...«

⁷ Ta težnja je sila nevarna zato, ker zbuja razumljiv odpor v gospodarskih organizacijah — gospodarstvo pa, kot vemo, neposredno ne ve, kolikšna njihova, v

nje (sredstva), hkrati pa se znebila sleherne vsebinske odgovornosti za stanje dejavnosti. V očeh družbe bi rada veljala (to ji je že precej uspelo) bolj za tehnologa ali tehnika⁸ kot za politika.

Skratka: lahko bi zapovrstjo našteval vse splošne nadloge zadnjega časa v vsej naši družbi, vštevši utvaro o tem, da so viri tehnološko-tehnokratskih nevarnosti usahnili takoj potem, ko smo se načeloma izjasnili za drugačne možnosti.

Odgovor na vprašanje, zakaj se država glede kulturne politike in kulturnih skupnosti vede na čisto določen način, je zelo preprost (seveda vse skupaj močno poenostavljam): Zato, ker se bistveno drugače sploh ne more, saj je tudi sama v marsičem posledica in žrtev preživelih razmerij in sistema in svoje lastne prakse, kar pa ne pomeni, da ne bi mogla takih razmerij tudi trdovratno braniti (ravno zato, ker se v njej morajo nenehoma porajati etatiistično-lastniški popadki).

Naslednje vprašanje, na katero nam je odgovoriti, se vsak dan glasi nekako takole: Zakaj kulturne skupnosti ne morejo izoblikovati celovitejše kulturne politike — zlasti na vsebinske? Zakaj se pretežno ukvarjajo z organizacijo, tehniko, delitvijo »dodeljenih« ali »odstopljenih« sredstev ipd.? Zakaj od njih ne moremo dobiti — poleg vsega tehničnega, kar je tudi potrebno — vendarle kaj novega, boljšega, spodbudnejšega, tako glede družbenih razmerij kot tudi glede kulturnih prizadevanj v najglobljem smislu te besede? Zakaj niso za zdaj še nič boljše od države — od njenih ministrstev, sekretariatov, skladov ipd.? In ali je sploh res, da niso čisto nič boljše?

Odgovori bi se lahko glasili približno takole: Zato, ker so kulturne skupnosti še začetniške, ker se šele privajajo na težko opravilo, ki se imenuje oblikovanje načelne in praktične kulture politike (ki pa je lahko samo del splošne kulturne politike družbe); zato, ker živijo zmeraj bolj v senci države kot na soncu družbe; zato, ker se nahajajo v »prehodnem« obdobju, to prehodno obdobje pa je tako, da družbeni temelji še nimajo dovolj moči, da bi dejansko »vladali«; zato, ker delegati iz delovnih in drugih (»ne kulturnih«) skupnosti niti doma ne odločajo o svojem presežnem delu v tolikšni meri, kot bi morali, zaradi česar je potem njihov interes za kulturno skupnost utemeljen dosti bolj z njihovo politično in kulturno zavestjo kot z dejanskim interesom;⁹ zato, ker se ob vsem tem bijejo v skupnostih samih hude druž-

splošne namene dana sredstva, se trošijo za kulturne dejavnosti in kako, poleg tega pa je že tako močno obremenjeno, kar samo povečuje njegovo občutljivost za nova bremena ali sprejemljivost za razne vrste hujškanja zoper »negospodarske« dejavnosti. Prizadevanja, ki hočejo spraviti *kulturo* v ustanovo ali jo narediti za samostojno področje družbenih dejavnosti, hočeš nočeš podpirajo take težnje ali tako politiko.

⁸ V tem smislu bi lahko tudi »odstopljena sredstva republike« razumeli tako — kot da gre samo za finančno tehniko (v nujnem prehanjanju od starega k novemu). V praksi pa se pokaže, da gre vendarle za gospodarja, ki sredstva odstopi ali tudi ne, saj uporablja pri delitvi tudi primerno količino nasilja (pravico močnejšega), kot smo imeli priložnost spoznati ob različnih priložnostih.

⁹ Iz osnutka »Informacije o delovanju kulturnih skupnosti« (RK SZDL, februar 1972): »Izkušnje iz delovanja samoupravnih interesnih skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja so opozarjale na nevarnost »cehovske« zaprtosti, ki bi lahko pogojila tako strukturo skupščin kulturnih skupnosti, v kateri bi prevladovali profesionalni in amaterski kulturni delavci... Na to nevarnost so opozarjale tudi prve razprave ob ustanavljanju kulturnih skupnosti in ob osnutkih obeh zakonov. Očitno je bilo, da še vedno ni bila povsod dovolj močna zavest o nujnosti integriranja kulture v celotno družbeno življenje. Razprave o kulturi so bile ponekod še vse preveč le domena kul-

bene bitke s tradicijami, navadami, razvadami, hkrati pa tudi z zaprekami, ki jim preprečujejo, da bi se razvijale hitreje; zato, ker so v teh svojih bitkah razmeroma osamljene, ne da bi bil njihov pravi zaveznik (združeno delo) že dovolj »pokonci moža«, da bi uspešneje krotil različne njihove in svoje nasprotnike.

Nič čudnega ni torej danes, da se dogaja nekaj, kar politikom in »kulturnikom« ne gre zlahka v glavo: kakor da bi hotela kulturna skupnost nastopati zoper samo sebe. Kakor da bi si naravnost želela družbene osamljenosti ali navidezne samostojnosti. Kakor da bi se želela osamosvojiti na način, kot so to storile nekatere kulturne ustanove, da bi takoj nato zabredle v najrazličnejše težave. Kakor da bi si želela enega samega zaveznika — državo (saj jo je ta v precejšnji meri ustanovila), in se požvižgati na vse tiste, ki so njen dejanski temelj. Kakor da so se v kulturni skupnosti zbrale vse slabosti kulturnih ustanov — le-te so zelo pomemben del kulturnih dejavnosti in seveda tudi *kulture*, obenem pa tudi najbolj obremenjen s starimi navadami (seveda jih niso same zakrivile). Kakor da bi sama želela postati ena izmed takih tradicionalnih ustanov.

IV.

Kaj naj bi iz vsega tega sklenili za tekočo kulturno-politično rabo?

Najmanj težavno bo — ob prvi primerni priložnosti — narediti red v izrazoslovju. Ko bi šlo samo za to, bi bila stvar kaj preprosta, dejansko pa gre za veliko pomembnejšo kulturno-politično in vzgojno nalogo, ki marsikje ni jasna tudi zaradi opisanih nejasnosti.

Kratko in malo ne smemo dovoliti, da bi z družbenimi dokumenti, organizmi, ustanovami, kulturno politiko ipd., z razmerji, zgrajenimi predvsem od zgoraj navzdol, postavljali človeka (kljub drugačnim načelom, ki jih izpovedujemo) v položaj *predmeta*. Ko pravim *predmeta*, imam v mislih predpostavko, da je ta človek a priori nekulturen, neustvarjalen, človek skratka, ki ga je treba vsestransko varovati, izobraževati, kultivirati, mu približevati kulturne in umetniške dosežke ipd. Skratka — ne smemo ga narediti za »potrošnika« nečesa, kar je zunaj njega samega, kar so v glavnem ustvarili drugi, on sam pa tako rekoč nič. Skratka — ne smemo ga narediti bolj za gledalca in uživalca kot ustvarjalca (ne glede na to, kaj dela), ustvarjalca tudi takrat, ko je potrošnik nekega dosežka (če je beseda *potrošnik* v tem smislu sploh primerna).

Te velike družbene naloge ne bomo opravili (do kraja je opraviti sploh ni mogoče, ker je življenje k sreči živo), če ne bomo začeli predvsem tam, ker se prva ali temeljna *kultura* začne, kjer je že udeležena v delu in življenju, od koder jo je treba potem priznati tudi družbeno, na kakršni je treba utemeljiti družbeno kulturno politiko in z njo tudi stavbo posebnih (oddaljenih, odtujenih, osamosvojenih) kulturnih dejavnosti, ustanov ipd.

turnih delavcev. Odsotnost interesa drugih dejavnikov je ustvarjala vtis, da gre zgolj za zadevo »kulturnikov samih« in za iskanje nove oblike delitvenega mehanizma za financiranje kulturne dejavnosti. Tako prepričanje izven kulturnih sfer pa je ponekod pogojevala tudi izrazito cehovska predstava kulturnikov o samoupravni organiziranosti na področju *kulture*.

To nalogo so si hočeš nočeš naložile kulturne skupnosti — in pri njej moramo vztrajati, vendar ne samo te, najsi je družba (država) ravno njim »odstopila« precejšen del svoje celotne (in kolikor toliko celovite, če je sama kolikor toliko celovita) skrbi za *kulturo*. To pomeni, da bi morale biti kulturne dejavnosti samo del kulturne skrbi kulturnih skupnosti, saj so tudi samo del (pomemben del seveda) celotne družbene skrbi za *kulturo*.

Kar se tiče »približevanja« vrhunskih kulturnih ali umetniških dosežkov današnjih in preteklih časov, še tole: očitno je, da teh dosežkov ni mogoče kar tako dati, poslati, podariti ipd., in da sama dostopnost še ne pomeni, da bodo ljudje po njih zares segali. To pa nas opozarja na vse mogoče navideznosti¹⁰ glede kulturnega stanja in življenja družbe, med drugim na to, da še tako pomembnih dosežkov, ki so doma v razvitejših plasteh družbe, ne bo mogoče kar tako nasaditi v temeljih, ki imajo tudi svoje kulturne dosežke, samo da so drugačnega značaja ali pa v nekaterih svojih sestavinah morebiti manj »razviti«, če jih potemtakem družbena kulturna politika ne utemelji na dejanskih temeljih, na dejansko obstoječi *kulturi*, o kakršni govorim in v kakršni je zmeraj tudi zametek spremembe in prihodnosti.

Predvsem iz teh razlogov, ki so skladni s samoupravljanjem kot temeljnim načelom, ki naj bi veljalo za oblikovanje družbene politike, si je treba prizadevati, da postane kulturna skupnost stvar vseh občanov, delovnih ljudi, kulturnih delavcev, vseh družbenih dejavnikov (ne glede na to, ali imajo z njo »uradno« kaj opraviti), da bo tudi njena politika NJIHOVA, njeni organizmi pa postavljeni tako, da bodo tako smer razvoja omogočali, spodbujali ali celo kolikor toliko zagotavljali.

(Nadaljevanje in konec prihodnjič)

¹⁰ Kakor hitro postavimo družbeno zgradbo predvsem na voljo, naj je še tako napredna, nimamo pa zadostno utrinega temelja, se nam lahko zgodi, da bo nastala iz nje samo umetna tvorba, ki se bo ob prvem resnejšem družbenem prepihu podrla. To omenjam zato, ker moramo s tem resno računati, saj to pišem (maj 1973) v času, ko so gmotni temelji samoupravljanja nasploh šibkejši kot pred časom in ko se moramo spopadati s težnjo, da administrativno vodenje gospodarstva (in družbe) preraste v navado ali celo v sistem — kljub sklepom in hotenjem, kakršni so zapisani v najpomembnejših družbenih dokumentih.

Problemi sodobne družbe

Malo politike, malo kulture

(Nadaljevanje in konec)

Beno
Zupančič

4. PRED KONGRESOM

Najprej naj kratko povem, kaj sem glede projekta Ideološki tokovi v kulturnem življenju rekel na posvetu v Beogradu.

— Prvo moje vprašanje je bilo namenjeno nam samim: ali bo obdelava vprašanj iz projekta pomagala tudi nam, kulturnim delavcem, da se bolj zberemo okoli Zveze komunistov ne glede na to, ali gre za njene člane ali ne.

— Poleg tega sem izrazil prepričanje, da nam utegne takole raziskovanje pomagati, da v svoji lastni organizaciji pridemo do kakega vpliva ali vsaj do ustreznega deleža pri odločanju o nekaterih vprašanih — vsaj o tistih, glede katerih smo čedalje bolj odgovorni tudi sami.

— V predvidenem delu sem videl tudi možnost, da se v celoti ZKJ in tudi v njenih posameznih delih ter vodstvih poveča zanimanje za nekatere idejne posledice praktične politike, nekaterih sklepov, za nekatere poteze družbenih gibanj, ki so pač toliko pomembnejše, ker je naša družba glede njih morebiti na razpotju.

— Dalje, prepričan sem bil (in sem še), da bo vsa ta akcija koristila tudi zato, da bi v partijskih vrstah uveljavili več »intelektualne strasti«, ko že imamo toliko drugih — od lovskih do investicijskih.

— Kar se vsebine projekta tiče, sem se strinjal z naslednjim: prvotne korenine družbene in kulturne zavesti so v *naši družbi*; to pomeni, da se moramo lotiti predvsem samih sebe, to se pravi, da moramo odgovoriti na vprašanje: katere so pravzaprav dejanske socialne sile, ki določajo politiko in opredeljujejo določene smeri naše današnje kulturne zavesti? To se mi je zdelo sila pomembno zaradi tega, ker je »tovarna iluzij« tudi v nas samih (kot članih Zveze in kot kulturnih delavcih), zlasti ker nas ima družba še zmeraj bolj za družbeni okras kot za proizvajalce.

— V zvezi s tem sem zastavil naslednje vprašanje: ali smo sposobni, da se ob projektu in v obdelavi nalog iz njega kot člani ZK, kot njen del, del te naše organizacije, kot delavci in raziskovalci kulturne zavesti bolj obrnemo k socialnim temeljem naše družbe, in sicer kar se dá določeno in pristno?

Mislím predvsem na tiste, ki od te naše družbe še kaj pričakujejo. In da bi potem z očmi teh temeljev pogledali po celotni družbeni zgradbi, si ogledali družbeno zavest in pojave v kulturni zavesti, zato da bi se laže opredeljevali glede nekaterih vprašanj v kulturni politiki v ožjem in širšem smislu te besede. Nisem se zavzemal za kake »komsomolske« načine delovanja ali približevanja družbenih temeljev, zato pa sem izrazil prepričanje, da vse organizacije ZK niso enako blizu stvarnim socialnim temeljem družbe oziroma so posamezne organizacije, posamezna vodstva, posamezni kulturni delavci zelo daleč od nje, s tem pa moramo kratko in malo računati. S tem v zvezi sem izrazil prepričanje — v zvezi z razpravo o pozitivnih dosežkih naših jugoslovanskih kultur — da je tudi *pozitivno* pri nas dostikrat dejansko *negativno*, zato pač, ker teh svojih lastnih dosežkov nismo dovolj uveljavili niti znotraj svoje lastne organizacije niti delavskega razreda.

— Naslednje vprašanje — eno zelo bistvenih po mojem, ki sem se ga lotil, je bila družbena delitev. Misel je bila v bistvu naslednja: kdaj, v katerih trenutkih pomembnih družbenih odločitvah se dogaja, da se kulturni delavci s svojo Zvezo komunistov vred postavimo — kljub drugačnim deklaracijam — bolj na stran *vlade* in *proračuna* kot delavskega razreda (in dejanske kulture)? Hočem reči: če bodo delavci čedalje bolj odločali o celotnem presežnem delu, ne glede na to, kje se troši, bodo dejansko odločali tudi o tistem delu, ki se troši za kulturne namene, in ustvarjali možnosti za čedalje večjo integracijo človekovih dejavnosti. Vendar za zdaj še ravnamo tako, kot da kulturni delavci nismo soproizvajalci (posredno vsaj, pa tudi neposredno) tega presežnega dela.

Zato se sorazmerno osamosvajanje (odtujenje) naših dejavnosti razvija naprej, v odločilnih trenutkih družbenih odločitvah pa nam neprestano preti nevarnost, da se — zaradi odtujenosti velikega dela presežnega dela tistim, ki so ga dejansko ustvarili, in zaradi odtujenosti naše zavesti v zvezi s tem — najdemo na napačni strani fronte s svojo organizacijo vred. S tem ne nameravam izrekati obsodb, saj govorim o nekaterih trenutkih — vendar sodim, da je treba to imeti v vidu, to raziskati in videti, kje najbolj pogosto delamo napako v družbeni politiki. V bistvu gre za sila pomembno vprašanje: kakšna so razmerja med dejanskimi družbenoekonomskimi razmerji v družbi in našo splošno in posebej kulturno zavestjo? Nekaj odgovorov na to vprašanje bi nam dalo zelo stvarna izhodišča za ukrepe in akcije.

— Iz vsega tega sem sklenil, da se moramo lotiti predvsem svoje lastne kulturne politike, kakršna koli je že bila — ne da bi branili osebe ali ustanove ali kaj podobnega. Ne gre za kakršne koli diskvalifikacije, ampak za to, da bi se lahko na stvarnih ugotovitvah obrnili naprej. To pa seveda ne pomeni, da bi lahko zanemarjali druga gibanja — tista namreč, ki prihajajo od drugod in se skušajo tukaj naseliti pri nas tudi zato, ker smo mi ponekod šibki.

Naj se zdaj vendarle lotim poglobitvega, kar sem nameraval reči danes. Kratko sem si zapisal nekaj »raziskovalnih nalog«, če jih smem tako imenovati. Izoblikoval sem jih neznanstveno, v obliki naivnih vprašanj, na katera potrebujemo zelo določne odgovore zaradi partijske (splošne in kulturne) politike in seveda današnje in jutrišnje politične prakse.

Glasila bi se nekako takole:

— Kakšno je razmerje med dejanskimi družbenoekonomskimi razmerji v družbenih temeljih in med moralnim vedenjem ljudi (posameznikov, skup-

nosti, množic) oziroma družbeno zavestjo povprečnega prebivalca, vštevši povprečnega člana Zveze komunistov, ali kulturno zavestjo povprečnega prebivalca in sploh duhovnim življenjem ljudi ta današnji čas pri nas?

— Kakšni so socialni temelji pojava, da se Zveza komunistov (njene organizacije, vodstva, včasih celota) s kulturnimi delavci vred, ki so njeni člani, v določenih družbenih situacijah opredeli — da se grobo izrazim — bolj za interese DRŽAVE (naše seveda) kot za DELAVCE (tudi naših), rajši za navidezno kulturo kot za dejansko, rajši za umetne družbene tvorbe kot za dejansko klijočo družbeno življenje jutrišnjega dne, rajši za polakirano podobo stvarnosti kot za stvarno, ki bi bila spodbudna morebiti ravno zato, ker bi bila neprijetno stvarna?

— Kje tičijo socialni vzroki za pojav, da se kulturni delavci rajši zbirajo oziroma se morajo zbirati (če nočejo v politično opozicijo) bolj okoli oblastniških »vrhov« kot pa dejanskih vsestranskih nosilcev oblasti v družbenih temeljih? Oziroma: kakšne so dejanske današnje posledice odtujevanja presežnega dela tistim, ki ga ustvarjajo, za nadaljnje oddaljevanje ali odtujevanje in razvijanje že tako in tako od poprej obstoječe precejšnje odtujenosti nekaterih kulturnih dejavnosti in kulturnih delavcev od ljudstva in temu ustreznega duhovnega življenja sploh?

Ta vprašanja kažejo vsaj približno, kam sili moja misel. In sicer iz razlogov, ki jih bom skušal naštet kar se da kratko.

Živimo v času, ko so gmotni temelji samoupravljanja nasploh oslabljeni, dosti šibkejši, kot so bili pred leti. Gospodarske analize kažejo na to, hkrati pa delajo na tej osnovi najrazličnejše sklepe — med njimi katere popolnoma napačne.

Obstoječi družbenoekonomski in politični sistem sta ta trenutek razmajana iz dveh poglavitnih razlogov: zaradi administrativnega vodenja gospodarstva (politike, družbe) in resne nevarnosti, da se to vodenje spremeni v navadno, tehniko, sistem (ker je posledica mnogih vzrokov, ki jih zdaj ne gre naštevati); po drugi plati pa zaradi potrebnih in že začrtanih sprememb, ki naj bi jih uveljavili z novo ustavo.

Socialna vprašanja (ne samo gmotna) se iz družbenih temeljev počasi, a vztrajno prebijajo na površino. Ta gibanja bodo prej ali slej pospravila marsikaj tega, kar imamo v družbi (in v Zvezi komunistov) površinskega, umetnega, navideznega ali celo že mrtvega, samo, da tega še ne priznamo. Pota si utirajo grobo in kar počez toliko bolj, kolikor bolj je »uradna družba« nagnjena k socialni in kulturni gluhoti (obe sta notranje povezani). To velja v marsičem tudi za kulturne dejavnosti in kulturne delavce, zlasti pa za tiste, ki so se umaknili iz živega življenja družbe v navidezna življenja zaprtih ustanov, skupin, klik, elit ipd.

Tehnokratska nevarnost, ki se zdi marsikomu samo nekakšno trenutno politično geslo, se je — tudi od zgoraj navzdol — zelo razpasla v vseh naših ustanovah, vštevši politične, in se sramežljivo pojavlja v mnogih naših družbenih sklepih, stališčih, ukrepih — od skupščinskih do partijskih. Prepričanje o tem, da je ta nevarnost minila, ko so nastali nekateri kadrovske premiki ali druge bolj ali manj (vsaj za zdaj) površinske preobrazbe (reorganizacije), naj bo vse to še tako pomembno, je pravo pravcato slepilo, samo da zelo nevarno.

Socialističnega intelektualnega in sploh duhovnega življenja je v naših organizacijah, ustanovah ipd. malo, ponekod odločno premalo, ali pa je

preveč resolucijske narave. Zaradi tega nam ob vsem, s čimer se ukvarjamo znotraj Zveze ali znotraj socialističnih družbenih sil, nastaja v celotni družbi neka druga družba z zelo razvejanimi socialnimi razmerji in duhovnim življenjem, pri tem pa ne merim samo na Cerkev.

Ta »druga družba« znotraj naše družbe pomeni danes predvsem osvajanje mladih ljudi in socialno šibkih slojev, bitko za njihove duše, ki se ob naših prakticističnih ali papirnatih duhovnih otrobih ne morejo zadovoljiti ali se duhovno ali vrednostno »nasititi«. Hierarhična razmerja, ki so prav pri nas v Sloveniji izrazito podeželsko toga, kadrovske brezobzirna, politično neusmiljena, preprečujejo normalno intelektualno komunikacijo celo med članstvom v Zvezi komunistov, še boljše: med aktivisti na isti strani fronte, da sploh ne omenjam naprednih ljudi, ki niso člani Zveze, in mladine. Nekatere dejavnosti so tako rekoč intelektualno pridušene ali zadušene ali tako obešene na en sam monopol ali na eno samo središče družbenega vpliva ali moči (oblastništva), da človek skoroda verjeti ne more. Ne bi se nam smelo zgoditi, da bi bile nekatere nujne spremembe (nova ustava) sprejete, ne da bi bila o njihovem najglobljem bistvu prepričana večina vsaj tistih, ki jo morajo uresničevati, zato da bi si prizadevali zanj z ognjem resničnega prepričanja, ne birokratskega podrejanja.

Mislím, da so se naše organizacije, ustanove itn. marsikje s svojimi vodstvi vred preveč spoprijaznile z danimi razmerami (te »bivše« razmere še zmeraj krepko obvladujejo ljudi) in še zmeraj pristajajo na mnoge družbene navideznosti (formalizme, umetne tvorbe), na družbeno okrasje (kulturne dejavnosti), na mnogokaj, kar ne vzdrži nobenega resnejšega družbenega potresa; na nizko socialistično intelektualno storilnost; na preveč malomeščanščne, regionalne ali provincialne pritlikavosti v kulturnem, intelektualnem, socialnem smislu ipd. Načelo socialistične ali komunistične skromnosti ni in ne sme biti načelo duhovne revščine in uradniške ponižnosti.

Če se je začela odločilna bitka zoper vse to (in seveda ne samo zoper vse to, saj gre predvsem za vzroke vsega tega), potem si moramo prizadevati, da se celotna socialistična fronta bogati in vsestransko razvija.

To ne more pomeniti, da bi kdor koli kar vnaprej določal, kdo sme stati pod zastavo napredka, kakšne barve oči mora imeti, komu mora biti pogodu itd., zato pa potrebo, da se kulturne dejavnosti in kulturni delavci postavijo na pravo stran družbene fronte, da bi pomagali tistim družbenim silam, ki edino lahko nosijo breme napredka, s tem pa tudi sebi, da se izkopljejo iz precej nestvarnega sveta, v kakršnem živijo in kakršnega nismo samo sami krivi. Biti danes na pravi strani družbene fronte, biti deležen dejanske usode presežnega dela oziroma tistih, ki ga ustvarjajo, pa kajpada ni več tako preprosto, kot je bilo nekoč. Včasih je zadostovalo, da si podpiral svojo lastno vlado ali skupščino ali organizacijo ali ustanovo, ki je nosila samoupravljalni prapor. Družbene fronte namreč že dolgo ne potekajo več po naslovih ali navidezni linijah ali po linijah, določenih s predpisi, navodili ali celo osebami.

Če v čem pretiravam, delam to samo zato, da bi na koncu rekel ravno to: dokopati se moramo do te dejanske frontne linije, in sicer vsi skupaj, kolikor je mogoče. V tem pogledu nam je kulturnim delavcem po eni plati lažje kot celotni Zvezi komunistov, po drugi pa dosti težje — zlasti če se ne bi mogli nasloniti nanjo tako globoko vsebinsko, da bi nam to resnično pomagalo.

Če verjamemo, da nam bo projekt, ki je na dnevnem redu, pomagal k temu, če bo uresničevanje nalog, za katere se v njegovih okvirih dogovorimo, pomenilo vsaj majhno spodbudo ali pospešek za socialistično duhovno življenje v Zvezi in zunaj nje, med drugim tudi v kulturnih dejavnostih, potem naredimo, kar moremo.

Pri tem se seveda ne smemo spoprijazniti s polžjo hitrostjo, s kakršno se gibljeta naša podeželska duša in pamet. Počasi živeti, počasi misliti, počasi se gibati, po možnosti nič storiti, počasi umirati. To so bojna gesla trenutka istih teženj, zoper katere bi morali naperiti svoje umske topove.

5. GOSPODARSTVO IN NE

Dovolite mi, da se oglasim v tej razpravi in vam vnaprej zagotovim, da od mojih besed ne grozi slovenskemu gospodarstvu nobena nevarnost.

Pred nekaj dnevi sem se oglasil v podobni razpravi v Zboru narodov, o čemer bi vas rad kratko obvestil, hkrati pa dodal kako misel, ki bi morebiti komu prav prišla v tehle naših stabilizacijskih prizadevanjih.

Najpoprej nekaj besed o razpravi v Zboru narodov.

Moj delež v tej razpravi je bil posvečen trem stvarim, ki so na videz negospodarske narave, v resnici pa se tičejo tudi gospodarstva in njegove jutrišnje usode: 1. negospodarskim dejavnostim; 2. težnji, da se vzroki za zakasnitve, za težave pri dogovarjanju najdejo samo na eni strani »zelene mize«; 3. notranji zvezi, ki obstaja oziroma ne obstaja med sedanjo gospodarsko politiko oziroma ukrepi te politike in bitke za novo ustavo.

1. Kar se tiče tim. negospodarskih dejavnosti, moram reči, da se v mnogih izjavah, gradivih, ki nosijo strokovno oznako, v mnogih razpravah ipd. vsepovsod po deželi, pa tudi pri nas v Sloveniji, pogosto pojavlja (vsaj implicitno, če že ne zmeraj eksplicitno) misel o tem, da gre za družbeno zlo, ki ga je treba kratko in malo zatirati, če že ne do kraja zatreti. Pri tem se niti malo ne upošteva dejanski družbeni pomen te ali one dejavnosti, taka ali drugačna udeležba kake dejavnosti v ustvarjanju presežnega dela. Trdil sem in trdim (kar velja precej tudi za nas v Sloveniji), da smo najpomembnejše od teh dejavnosti ravno toliko deetatizirali,¹ da zdaj »visijo« med nebom in zemljo, nekje med državo (da stvar malo poenostavim) in družbenimi temelji; s tem imam v mislih predvsem gospodarske dejavnosti.

V takem stanju ali videnju seveda nimajo niti toliko moči kot ob nekdanji državi niti še niso toliko utemeljene v temeljih, da bi od tam črpale svojo življenjsko moč, kakršna jim je potrebna ravno zdaj, ko se družba na določen način preobraža in želi preobraziti na teh temeljih. Zakaj ta država, ki se že odreka sleherne vsebinske odgovornosti zanje, še vedno drži v svojih rokah (posredno ali neposredno, zakonsko, če že ne tudi proračunsko) precejšen del njihove dejanske usode. Zato sem sodil in sodim, da gre za najbolj navadno demagogijo, če delavcem v teh dejavnostih (šolstvu, zdravstvu, znanstvenim, kulturnim dejavnostim itd.) po eni plati pripovedujemo, naj se vendar integrirajo v dano družbo, naj se »povežejo« z gospodarstvom, naj bodo deležni v dobrem in v slabem usode gospodar-

¹ Zanimivo je primerjati, kaj o tem pravijo »Izhodišča za pripravo stališč in sklepov 10. kongresa ZKJ«.

skih dejavnosti, obenem pa jim to po drugi plati preprečujemo. Obenem pa je slišati kar precej glasov, ki dišijo po hujskaštvu, kakor da gre za zakonitost, da morajo biti delavci iz ene nasprotniki delavcev iz druge dejavnosti, kakor da se ne bi mogli boriti na isti družbeni fronti za svojo lastno skupno usodo ustvarjalcev presežnega dela, zoper dejanske skupne nasprotnike — tiste namreč, ki obema jemljejo iz žepa še zmeraj veliko preveč,² da bi jih to ne spravljalo v skušnjave, da se spremenijo v oblastnike, seveda v oblastnike, ki pridigajo stabilizacijsko moralo, vedejo pa se še zmeraj prepogosto zapravljijsko. Nisem potemtakem mogel, da ob tem ne bi ugotovil (glede na jutrišnje stanje naših proračunov), da naše vlade, med njimi zlasti zvezna (z največjim proračunom), nimajo kaj prida pravice do moraliziranja, zlasti ob dejstvu, ko njihovo proračunsko vedenje oziroma njihova lastna stabilizacijska morala nista ravno zgledna.

2. Izjave predsednika ZIS na 4. konferenci ZKJ so poslanci spremljali zelo pazljivo. V Zboru narodov sva se jih spomnila dva izmed diskutantov, nekaj pa tudi v drugih zborih.

Šlo pa je predvsem za tole: Iz objavljenega teksta je bilo mogoče dobiti vtis, da povzroča težave, zakasnitve, nesporazume ipd. samo ena stran »zelenе mize dogovarjanja«, nikoli pa druga (vladina), obenem pa vtis, kakor da je ocena o tem, kaj je splošno jugoslovanski interes, samo njena stvar.

In ker je šlo obenem za pravilno ugotovitev, da je lažje spremeniti stališča in besede kot dejanja, sem samo dodal, naj bi spreminjanje prakse veljalo tudi za zvezni izvršni svet, saj je svojo gospodarsko politiko doslej vse preveč obremenil z administrativnimi in restriktivnimi ukrepi in grozi zato nevarnost, da se vse to spremeni v sistem v trenutku, ko govorimo ob novi ustavi o čisto drugačnih hotenjih ali rešitvah.

Pri tem sem uporabil navedek iz gradiva in ocen izvršnega sveta SR Slovenije, tisti del namreč, ki izrecno opozarja na nevarnost takega neskladja ob ukrepih, ki jih ravno zdaj na veliko pripravlja zvezni izvršni svet.

3. S tem v zvezi je bila tudi moja tretja pripomba ali opomba. Mislim namreč, da nam resnično grozi nevarnost povečanega nezaupanja v gospodarsko politiko dežele (in s tem tudi v dejansko celotno politiko), in sicer

² Zanimivo je, kaj je glede tega rekel podpredsednik Sirotković v uvodnem ekspezeju na zasedanju Zbora narodov: »Opča i zajednička potrošnja, mjereno porastom naplaćenih prihoda budžeta i fondova, porasla je u prva tri meseca po stopi od oko 19 %. Pri tome prihodi budžeta svih društveno-političkih zajednica rastu znatno bržim tempom, tj. njihova je stopa porasta 27,6 %, dok je globalna stopa porasta fondova niža, s time što su velike razlike v kretanju pojedinih fondova. Premda ima nekih manjih fondova koji rastu brže ili sporije, spomenute razlike najbolje ilustriraju kretanje tri najznačajnija fonda: zajednica obrazovanja s porastom od 25 %, zdravstvenog osiguranja 13,4 % i penzijsko-invalidskog osiguranja 9,2 %. U vezi s izvorima formiranja sredstava budžeta i fondova najbrže je porastao porez na promet proizvoda, zatim carine, pa tek onda doprinosi iz dohotka i na kraju doprinosi iz ličnih dohodaka. S time u vezi su i mogli, u situaciji kada su lični dohoci iz radnog odnosa rasli sporije od dohodaka, najbrže rastu budžeti, a najsporije oni fondovi koji se zasnivaju na porastu ličnih dohodaka. Ovakva kretanja odstupaju i u globalu i sektorsku od utvrđene politike, znače narušavanje proporcija i nisu u skladu sa zakonskim mogućnostima... (str. 20)

v trenutku, ko začnemo ustavno razpravo in se pripravljamo na partijske kongrese.

Če so v gradivu Zvezne konference SZDLJ (sekcije za družbeno-ekonomske odnose v gospodarstvu) zapisali naslednje: »Sekcija smatra društveno-ekonomski i politički neprihvatljivim bilo kakve mere i akcije koje bi suprotno osnovnim opredeljenjima u Nacrtu novog ustava značile vraćanje administrativnih metoda usmeravanja privrednih tokova i reprodukcije takvih odnosa koji bi i dalje vodili do otudjenosti viška rada od neposrednih proizvođača«, potem to še ne pomeni, da so iz takega stališča izvedeni tudi vsi potrebni sklepi. Ko bi jih dejansko povzeli, ne verjamem, da bi tako zvesto naštevali ukrepe, ki jih pripravlja zvezni izvršni svet.

Ko sem že začel z negospodarskimi dejavnostmi, naj se še za nekaj trenutkov vrnem k njim oziroma k naravnost frontalnemu napadu, ki so ga v gradivih, stališčih, izjavah ipd. deležne razne dodatne obremenitve gospodarstva. V mislih imam različne lokalne dajatve, posojila, darila, obvezno varčevanje, samoprispevke ipd. Na prvi pogled je videti stvar popolnoma v redu in vredna vse naše politične pažnje. Kmalu nato pa se človek vpraša, kdo pravzaprav večini teh dejavnosti ali samoupravnih interesnih skupnosti še zmeraj reže večino kruha? Ali si ga res same? Ali res lahko kar same prisiljujejo gospodarske organizacije, da jim dajejo tjavdan svoja sredstva? Ali si ta sredstva res že lahko priskrbijo — vsaj večino — na temelju samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja? Kdo pravzaprav ves čas povzroča zmešnjavo tudi po terminološki plati (in s tem tudi politične razdore),³ ko jih vse skupaj enači in ko npr. mimogrede izenači *negospodarske dejavnosti z negospodarsko potrošnjo* (s proračuni vred) ali *negospodarske dejavnosti z negospodarstvom* ali »*negospodarstvo*« z družbenopolitičnimi skupnostmi (ko gre npr. za vračanje dolgov gospodarstvu)? Ali ne gre za tekmo med birokracijo in tehnokracijo, ki jo igrata na tim. negospodarskem terenu? Kdo koga dejansko brani, kaj dejansko lahko učinkovito brani? Hočem reči, da taka obramba gospodarstva pred dodatnimi obremenitvami lahko pomeni tudi:

— obrambo (prevelikih) proračunov in negospodarskega ravnanja z njimi;

³ V tem pogledu je zelo zgovoren članek, ki je izšel v Delu 11. junija t.l. pod naslovom Težko breme izpod peresa Petra Davidovića in govori o preobremenjenosti vojvodinskega gospodarstva. Naj je, kakor koli že — iz takega pisanja je jasno, da gre za napad na samoupravne interesne skupnosti (ki si same ne režejo kruha) in zoper vse, ki se dogovarjajo z gospodarstvom — razen »lastnikov« proračunov. Poglavitni argument je dejstvo, da so skladi samoupravnih interesnih skupnosti večji del od proračunov, kar je seveda smešno, če pomislimo samo na šolstvo in na zdravstvo, in to dejstvo potem služi za to, da se zapiše sum — ali je namreč gospodarstvo zares »do take mere zainteresirano« za samoupravne interesne skupnosti.

Ekonomska politika navaja (4. junija t.l.) naslednje podatke (po podatkih zveznega izvršnega sveta): da so znašale dodatne obremenitve gospodarstva (posojila, prispevki, obvezno varčevanje) letos okoli 3180 milijonov N din. Od tega so dali občani 2180 mil. din, delovne organizacije okoli 700 mil. din in še okoli 300 mil. din iz »presežkov«. V isti številki napoveduje list rebalans zveznega proračuna, zakaj deficit naj bi znašal med 3 in 4 milijarde N din.

— obrambo sredstev torej, ki so lahko zelo oddaljena od vpliva in volje tistih, ki so jih ustvarili, morebiti celo veliko dalj kot tista, ki jih napadajo;

— napad na dejansko dogovarjanje in sporazumevanje, pri tem pa imam v mislih zlasti družbene temelje (ne vrhove);

— napad na republike in pokrajini, zlasti če gre za njihovo pristojnost glede življenjske ravni prebivalstva, in zlasti če take napade uprizarjajo tako rekoč na pamet in povprek — ne glede na razliko med posameznimi deli dežele;

— napad na obstoječo socialno politiko in na dejansko življenjsko raven delavcev, zlasti tistih, katerih problemi se rešujejo tudi na načine, ki so videti zlasti s stališča državnega proračuna kot dodatna obremenitev gospodarstva (ne glede na to, ali gre dejansko za to ali ne).

Če nič drugega, je problematično tole stališče upravnega odbora Zvezne gospodarske zbornice: »Takođe, u smislu ustavnih amandmana, suprotstavljati se onim intencijama u pojedinim društveno-političkim i interesnim zajednicama, fondovima i drugim nosiocima vanprivredne potrošnje, koji idu za tim da se i dalje otuđuju od neposrednih proizvađača odlučivanje o ostvarenom »višku rada« i da se pseudosamoupravnim metodama dalje pogoršava materialni položaj privrede.«

Zanimivo je pri tem, da to stališče izrecno ne omenja zveznega proračuna (in sploh ne proračunov), da ravno tako kot še na drugih mestih meče v isti lonec družbenopolitične skupnosti in samoupravne interesne skupnosti in da ima svojo ustanovo za nepsevdo-samoupravno (1. VI. 1973).

Na to opozarjam samo zato, ker — kot že rečeno — obstaja močna težnja, da se različne gospodarske dejavnosti (ali potrebe) »obesijo« gospodarstvu kot dodatno breme (ne da bi se pri tem zmanjšale tiste dajatve, ki so tudi dane v te namene). Vendar ne gre pri tem predvsem za težnjo teh dejavnosti, ampak veliko bolj za težnjo države (da stvar poenostavim), ki bi hotela obdržati svojo količino odtujene gmotne moči,⁴ obenem pa se

⁴ Poglejmo, kaj pravi o tem predsednik J. Sirotković: »Opterečevanje privrede i stanovništva dopunskim porezima, obaveznim samodoprinosima i raznim zajmovima utjecalo je na nepovoljnije odnose u raspodeli od onih koji su realizirani do kraja 1972 godine, ali isto tako su djelovali i na nastavljanje nepovoljnih kretanja u globalnoj strukturi potrošnje, a u tome posebno investicione, s time što su, pri vrlo niskom porastu ukupnih investicija u prva dva mjeseca, ulaganja u društvene i državne službe (koja se uglavnom financiraju iz budžetskih sredstava) gotovo udvostručena (indeks 195,1). Očito je da na ovom sektoru (kjer sta se kakor po naključju zmešali *družba* in *država*) djelovnije mjera o ograničenju prihoda koje plaća privreda nije došlo do izražaja, kao ni politika rasterećenja privrede i zaštita standarda. U uslovima sporijeg porasta proizvodnje i dohotka od predviđanja vodilo se računa i za održavanje nivoa i strukture potrošnje, koja proizlazi iz uskog i na određeni način osamostaljenog interesa nosilaca tih odluka.«

Poglejmo zdaj, kaj je o tem zapisal nekaj dni pozneje (Komunist 11. junija 1973 — citirano po slovenski izdaji) predsednik zveznega izvršnega sveta Džemal Bijedić:

Dejstvo, da se precejšnji del družbene akumulacije deli prek proračunov in skladov družbenopolitičnih skupnosti, vključno tudi njihove neproračunske bilance, ter se odtuja v prometnem procesu, opredeljujoče vpliva na podražitev in premajhno racionalnost »družbene režije«. Prav to pa je pripeljalo do tega, da nosita breme

znebiti mnogih dolžnosti, ob vsem tem pa se v očeh gospodarstva in delavcev kazati kot odločen borec za samoupravljanje in samoupravno odločanje o presežnem delu.

Niti malo ne mislim, da ne bi bilo potrebno paziti, kaj vse se utegne obešati na gospodarstvo in mu dejansko piti zdravo kri, vendar pa zmeraj in natanko ugotoviti: kdo, kaj, zakaj, v kakšne namene oziroma zmeraj znova ugotavljati, kdo pravzaprav bije plat zvona in kliče na pomagaj.

Če je zadaj predvsem proračun, in sicer velikanski, in če je zadaj še negospodarno ravnanje z njim ipd., potem že vemo, koliko je ura — in potem moramo to delavcem tudi povedati.

Da ne bi kdo med vami mislil, da branim sleherno negospodarsko dejavnost ali potrošnjo, da sem se zarotil zoper akumulativnost gospodarstva ali njegovo reprodukcijsko sposobnost, moram na kratko povedati nekaj svojih stališč:

— sem za akumulativnost in reprodukcijsko sposobnost gospodarstva, le da vanju ne štejem samo materialnih sredstev (samo denarja), brez vsega tistega, kar ju lahko bistveno povečuje;

— sem za to (že zdavnaj), da bo usoda celotne družbe, vseh družbenih dejavnosti, odvisna predvsem od usode njenega gospodarstva, ne samo tim. negospodarska poraba, ampak to dejansko velja za vse: za tiste, ki trošijo dinarje ali milijone, kot za tiste, ki trošijo milijarde;

— še zmeraj imajo v tem pogledu privilegiran položaj predvsem vse tiste dejavnosti (ali potrebe ali tudi zapravljanja), ki so vezana na proračune;

— negospodarskim dejavnostim je treba tudi sistemsko omogočiti tako dejansko integracijo v gospodarstvo, o kakršni govorim, ne pa da jim jo pridigamo, obenem pa preprečujemo, da bi se to zgodilo;

— in na koncu: predvsem sem za tako razvito gospodarstvo, ki bo sposobno prenesti velika bremena, zakaj gospodarstvo ni samo sebi namen. Vsaj jaz mislim, da ne.

Naj bo dovolj o tem. Tudi tega ne bi obujal pred vami, ko ne bi tudi moje misli med razpravljalci, ki so bili pretežno iz gospodarstva, izražale precejšen del splošnega razpoloženja v deželi glede gospodarske situacije, gospodarske politike in ocene o tem, koliko ima pri vsem tem opraviti v dobrem ali v slabem zvezni izvršni svet.

Očitno je bilo, da je zvezni izvršni svet pričakoval, da bodo gradivo, ocene in napovedi ukrepov šle v teh še precej vročih dneh mirno mimo. Pri tem je računal s tem, da so se poslanci utrudili že v odborih, kakor tudi na učinek odločnih izjav svojega predsednika na 4. konferenci ZKJ.

Pokazalo se je, da se je uračunal, kajti ljudje sodijo bolj po učinkih kot po besedah, da imajo kaj povedati, kaj predlagati, na kaj spomniti, in

stabilizacije predvsem gospodarstvo in prebivalstvo v delovnem razmerju. Za proračune in sklade družbenopolitičnih in delno tudi interesnih skupnosti, za banke in druge finančne ter velike trgovske organizacije tega problema ni.

Nasprotno, na celotnem področju negospodarske porabe tečejo stvari tako, kakor da gospodarstvo nima problemov in težav s konsolidacijo in s spreminjanjem svoje strukture.«

Že bežen pogled na ta dva navedka pokaže, da tiči zajec vendarle pretežno v proračunskem (državnem) grmu.

da očitajo zveznemu izvršnemu svetu precej gluhotе, nepripravljenosti, da bi se lotil nekaterih poglavitnih problemov dolgoročneje, zapostavljanja stabilizacijske politike, obenem pa nekatere poskuse spraviti (republike in pokrajini) poslance žejne čez vodo.

Ne zamerite, da to pripovedujem malo po domače, vendar želim opozoriti na resnost, ki je prišla do veljave v razpravi.

Najbrž ni potrebno poudarjati, da moramo velik del odgovornosti za vse, o čemer govorim, prevzeti tudi na republiška pleča.

Ko poslušáš vse to, ko prebiraš vse te naše analize in preglede ipd., si nehote zastaviš nekaj vprašanj: Ali smo res dejavno udeleženi v vsem tem? Če smo — kako? Smo pripravljeni in usposobljeni? Smo odgovoren in zares vsestransko (tudi strokovno) enakopraven partner, kadar gre za najbolj značilna dogovarjanja? Smo sposobni dogovoriti se doma, da bi se potem lažje dogovarjali z drugimi? Smo sploh obveščeni o vsem bistvenem? Ali sploh imamo kakšno gospodarsko-intelektualno-politično središče, nekakšen posamičen ali skupinski (in skupni) politično-ekonomski um, na katerega bi se lahko v veliki meri naslanjali in se nanj tudi zanesli?

Teh vprašanj si seveda ne zastavljaš zato, da bi nanje odgovoril z *da* ali z *ne*, zakaj stvari so veliko bolj zamotane. Zastavljaš si jih predvsem zato, da bi opozoril na nekatere vzroke na stanje in bi se tudi tukaj zavzel zoper samozadovoljstvo, ki se nam je razpaslo po deželi oziroma predvsem njenih »strukturah«.

Kar se mene tiče, ne morem biti zadovoljen — četudi se gibljem predvsem v drugačnem prostoru, kot je gospodarski. Ne morem biti zadovoljen in brez skrbi glede na težnje in sile, ki se oglašajo v gospodarskem in vsem družbenem življenju in po mojem občutku (vse kaže, da pri tem nisem sam) za zdaj še niso speljane v isto strugo splošnega družbenega gibanja, za kakršna si sicer prizadevamo. Ali pa različno razumemo smer, glede katere smo se v teh prizadevanjih dogovorili . . .